

RIGÓ RÓBERT

Tanyák egykor és most a Homokhátságon

Farms in the past and recent times in the Homokhátság

Absztrakt

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az Alföld középső részén, a Homokhátságon élő embereknek évszázadok óta milyen jellegű kihívásokkal kellett szembenéznük, mind a környezet, mind a politikai, gazdasági, társadalmi rendszerek jelentős változásai miatt. Tanulmányomban először ezeket a múltbéli kihívásokat és rá adott válaszokat veszem sorra, majd áttekintem, hogy a tanyák és az ott élő emberek ebben a folyamatban milyen szerepet játszottak, hogyan birkóztak meg a gyakran változó körülményekkel. Ezt követően empirikus kutatási eredmények alapján megvizsgálom, hogy a rendszerváltás utáni kihívások – úgymint a magyar mezőgazdaság integrálása a globális és európai uniós piacokba, valamint az utóbbi évtizedben egyre markánsabban érzékelhető klímaváltozás – milyen hatásokat gyakoroltak a tanyán élőkre, mennyire tudtak ezekre sikeres válaszokat adni.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, tanyasi gazdaság, globális gazdasági kihívások, klímaváltozás, alkalmazkodás

Abstract

In my study, I examine what kind of challenges the people living in the central part of the Great Plain, have had to face for centuries, due to significant changes both concerning the environment and also the political, economic, and social systems. In my study, I will first take a look at these past challenges and the responses to them, and then I will review what role the farms and the people living there played in this process, how they coped with the constantly changing circumstances. After that, based on empirical research results, I will examine what effects the challenges after the change of regime – such as the integration of Hungarian agriculture into the global and European Union markets, as well as the climate change that has become more and more noticeable in the last decade – had on the people living on farms, and how successfully they were able to respond to them.

Keywords: agriculture, farm economy, global economic challenges, climate change, adaptation

A Duna-Tisza közén, a Homokhátságon élő embereknek évszázadok óta komoly kihívásokkal kellett szembenéznük, mind a környezet, mind a politikai, gazdasági, társadalmi rendszerek jelentős változásai miatt. Most, a 21. század második évtizedének elején sincs ez másként. Tanulmányomban először ezeket a múltbéli kihívásokat és rá adott válaszokat veszem sorra, majd áttekintem, hogy a tanyák és az ott élő emberek ebben a folyamatban milyen szerepet játszottak, hogyan birkóztak meg a gyakran változó körülményekkel. Ezt követően empirikus kutatási eredmények alapján megvizsgálom, hogy a rendszerváltás utáni kihívások – úgy, mint a magyar mezőgazdaság integrálása a globális és európai uniós piacokba, valamint az utóbbi évtizedben egyre markánsabban érzékelhető klímaváltozás – milyen hatásokat gyakoroltak a tanyán élőkre, mennyire tudtak ezekre sikeres válaszokat adni.¹ Ha egyáltalán a klasszikus értelemben vett – a 20. század első felében működő – tanyáknak² van még bármiféle esélye a megmaradásra, a túlélésre.³

A kezdetek

A kis jégkorszak 1250 és 1300 között kezdődött, majd a 20. század első felében ért véget, hatására a Kárpát-medencében a hőmérséklet csökkent és a csapadékmennyiség nőtt, a folyóink vízszintje emelkedett, a tavaszi áradások és az esősebb nyárelők miatt az Alföld kiterjedt területei kerültek víz alá hosszabb-rövidebb időre. Ez a változás kedvezett a nagylattartó-legeltető gazdálkodásnak, így a 14. századtól emelkedni kezdett a mezővárosok száma,⁴ országosan meghaladta a 600-at. 1450 és 1700

1 A lakiteleki Népfőiskola Alapítvány szervezésében 2021 októberében kérdőíves kutatás során 449 különböző tanyán élővel töltöttünk ki kérdőívet egyetemi oktatók és hallgatók bevonásával. A kutatásban 23 homokhátsági település tanyáit kerestük meg a polgármesterek, jegyzők, tanyagondnokok segítségével. A kérdőíves kutatást 2022 tavaszán interjú kutatással folytattuk, a már felkeresett tanyák közül elsősorban azokat látogattuk meg újra, amelyekben gazdálkodtak is. A kutatás eredményei Rigó–Demeter (Szerk.): *Tanyakollégium III.* című kötetben jelentek meg 2023-ban. A kutatás előzménye volt a húsz évvel korábbi *Tanyakollégium 2002–2003* Csatári Bálint geográfus vezetésével (Csatári–Kiss 2003).

2 A tanya fogalmának változására és különböző megközelítésére lásd: Csatári 2019.

3 Csatári Bálint vezetésével az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete végzett egy nagyszabású tanyakutatást 2005-ben, ebben lehatárolták a Homokhátságon fekvő településeket (Csatári–Kovács 2005, Csatári–Kanalas 2005). Ebben a tanulmányban megállapították, hogy a 21. századra a hagyományos tanyarendszer megszűnt (Csatári–Kanalas 2005, 36).

4 Bácskai 1965, 16.

között az időjárás még hűvösebbre és csapadékosabbra fordult.⁵ Az Oszmán Birodalom magyarországi megszállása is erre az időszakra esett, amikor a hódoltság területén a kislétszámú falvak elpusztultak, lakosaik a mezővárosokba húzódtak, melyek a kiterjedt határban, elsősorban a nagyállattartásra (marha, ló), a juhászatra, az ártéri gazdálkodásra és a településhez közeli magaslatokon, a „homokhegyeken” szőlőtermesztésre szakosodtak.⁶ A nyugat-európai élelmiszer áremelkedés, az állatok exportja nagyban hozzájárult a mezővárosi „polgárok” vagyonosodásához, urbanizációjához és kiterjedő öngazgatásához. Az Alföldre jellemző településfejlődést Beluszky Pál sajátos „alföldi útként” jellemezte, mert az itteni mezővárosok nagyobb önállósággal bírtak, feudális függésük kisebb mértékű volt, és a reformáció hatásai is markánsan megjelentek, mely tényezők kedvezően hatottak a szabad paraszti értékek kialakulására és megerősödésére.⁷ A legelők biztosítása érdekében a mezővárosok igyekeztek kiterjeszteni a határaikat a távolabbi pusztákra, amivel gátolták is a korábbi falvak újbóli benépesítését. Ezzel a pusztásodási folyamattal párhuzamosan a szántók területe csökkent, a lakosság gabonaszükségletének biztosítása problémássá vált, ami a török megszállás mellett hozzájárult a népességszám stagnálásához.⁸

Azzal a téves elképzeléssel szemben, hogy a tanyák csak a 19. században jelentek meg az Alföldön, az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy már a 17. században is léteztek, maga a tanya szó használata már a 16. század végén felbukkant a kecskeméti levéltári forrásokban.⁹ A térség meghatározó mezővárosa, Kecskemét határától távolabb, a környező szőlőhegyeken túl, a gazdák a jobb minőségű földeken „mezei kerteket” vettek birtokba, amit sövényvel, árokkal vettek körül. Ezeken szántóföldi növénytermesztést folytattak parlagoló rendszerben, azaz, ha néhány év használat után kimerült a terület, elhagyták gyepek, legeltették, majd évek múlva újra feltörték, mivel a kertek között fekvő gyengébb, laposabb részeket úgyis legelőnek hagyták meg. A mezei kerteket tavasztól ősziig növénytermesztésre használták, a gabonán túl kapásnövényeket is

5 Rácz 2008, 142–150.

6 Szilágyi 2020, 13–19. Kecskemét egyes városrészeinek elnevezése ma is erre utal: Budai-hegy, Szolnoki-hegy, Vacsi-hegy stb.

7 Beluszky 2001, 62.

8 Szilágyi 2021, 22–25.

9 Szilágyi 2020, 21. Iványosi-Szabó Tibor a tanyák első említését 1599-re teszi: Iványosi-Szabó 2022, 179.

termeltek és ezeken tárolták el a télire összegyűjtött takarmányt, amikor a beterelt állatokat ezzel táplálták. A helyi előírások szerint az állatokat Szent György napján a mezei keretektől ki kellett hajtani a távoli legelőkre, ahová csak Szent Márton nap után térhettek vissza. Kecskemét módosabb gazdáinak a város saját földjein „pénzes mezei kertjei” voltak, melyeket szabadon értékesíthettek. Ezeken már a 17. században, főleg gazdasági épületeket emeltek, kutat ástak. A kezes jószágokat, az igavonásra használt lovakat, fejősteheneket nyáron is itt tartották. A mezőváros határától távolabbi, bérelt pusztákon, ahol a nagyállatokat tartották (marhát, lovat, a jobb minőségű talajon a módosabb, több állatot tartó gazdák nagyobb telelőket emeltek, a kevésbé tehetősek, akik általában később költöztek be a településre kisebbeket, majd az itt kialakított kereteket nevezték el „város adománya kerteknek”, de itt nem tartósan építkeztek, mert ez nem a város tulajdonában volt.¹⁰ A nagyállattartásból és kereskedelemről, valamint a szőlőtermesztésből és borkereskedelemről meggazdagodott mezővárosi „polgárok” tulajdonában lévő, egyfajta mintagazdaságként működő, pénzes mezei kertek voltak a tanyák előfutárai, ezek szolgáltatták a mintát, amit a 18. században a kevésbé módos mezővárosi lakosok is igyekeztek követni, a lehetőségeikhez mérten a maguk számára is hasonló tanyákat kialakítani, építeni.

A tanyák szétterülésének és sűrűsödésének időszaka

A 18. századot már a felmelegedés jellemezte, és csapadékból is kevesebb hullott, a vízjárta terület csökkent¹¹, így a nagyállattartás terei beszűkültek, miközben a szántóföldi gazdálkodás feltételei javultak. Ekkoriban ért véget a török uralom, Európa népességszáma gyors növekedésnek indult, ami fellendítette a gabonakereskedelmet. Az előnyösebb termelési feltételeknek köszönhetően az Alföld gabonából önellátó lett, majd a kivitel is nőtt, a 18. század végére integrálódott az európai piacokba, de a rossz útviszonyok miatt a szállítás továbbra is nehézkes maradt.¹² Ezt a problémát a 19. század közepétől a vasúttal tudtak áthidalni, ráadásul

¹⁰ Iványosi-Szabó 2022, 165–181.

¹¹ Rácz 2001, 251–255.

¹² Szilágyi 2020, 22–28.

az Alföldön olcsóbb és gyorsabb volt a vaspályák építése, így a Monarchia időszakának végére sikerült elérni, hogy szinte minden lakott tanyától legfeljebb nyolc kilométerre – egy napi lovaskocsi fordulóra –, vasútállomás legyen. Ez a sűrűsödő vasúthálózat tette lehetővé, hogy az ekkoriban zajló európai gabonakonjunktúrának az alföldi gazdák is haszonélvezői legyenek. Ezzel párhuzamosan haladtak a víz- és folyószabályozások, a lecsapolások, ami hozzájárult a szántóföldek mennyiségének jelentős gyarapodásához. A művelés alá vonható terület növekedésének köszönhetően, az ország túlnépesedett hegyvidéki területeiről a lakosság egy része, az Alföld korábban elnéptelenedett belső vidékeire vándorolt, számos rég kipusztult falvat újra benépesítettek, illetve újakat alapítottak. A mezővárosok kiterjedt határaiban számos új falu jött így létre – többek között a szlovákok és a Jászságból érkezők telepedtek le – a Homokhátságon is. A túllegeltetés és a melegebbé, szárazabbá váló klíma következtében a korábban kötött homoktalaj megjelent, mozgásba lendült, majd egyre nagyobb kihívást jelentett a futóhomok, amire a megoldás az erdősávok telepítése, valamint a gyümölcsfa- és szőlőültetés lett.¹³

Ezen hatások következtében a 18. század második felében ellepték a tanyák a mezővárosok határát. Az 1780-as években Kecskemét 10-15 kilométeres körzetében már több mint 800 tanya állt, melyek döntő többsége a futóhomok és a kötöttebb részek találkozásánál épült föl.¹⁴ Ennek az volt az oka, hogy a tanya lakóépületét a homokhát legmagasabb, vizesedésre kevésbé hajlamos részén építették fel, a tanyaudvar gyepek felöli oldalán emelték az istállókat és ólakat, a „homokhegy” déli részére ültették a szőlőt, főleg a gyalogtőkés művelésű kövidinkát és kadarkát, közé a gyümölcsfákat és a konyhakerti növényeket.¹⁵ A tanyák igazodtak a táj adottságaihoz, az Alföld természeti, ökológiai rendszerének organikus részét képezték. Ezek a tanyák a megnövekedett feladatok miatt már állandó jelenlétet igényeltek a gazdáktól, így az 1820-as évektől egyre többen költöztek ki a tanyákra – amit a városi hatóságok a kezdetekben tiltottak, majd elnéztek – így az 1840-es években már több ezren éltek a Kecskemét környéki tanyavilágban. A szőlő és gyümölcsösök területe folyamatosan bővült a Homokhátságon a 19. században, ezt elősegítet-

13 Szilágyi 2021, 27–32.

14 Az eltérő hasznosítási lehetőségű tájrészek határzónáiban épültek a jellegzetes Duna-Tisza közti tanyák. Csatári–Kovács 2005, 7.

15 Csatári–Kanalas 2005, 4.

te a filoxéravész, a századforduló gyümölcskonjunktúrája, amit a vasúti áruszállítás, a viszonylag közeli Budapest növekvő élelmiszerszükséglete, és a – jórészt zsidó kereskedőknek köszönhető – fokozódó exportlehetőségek tettek lehetővé. A 19. század elején, az Alföldön már több tízezerre becsülhető a tanyákon élők száma, ami az 1870-es években már meghaladta a 20 0 ezret, 1920 után az egymilliót.¹⁶

A Homokhátság központi települését, Kecskemétet 1853-ban érte el a vasút, majd a szárnyvonalak átadása után (Lajosmizse, Bugac, Tiszakécske-Szolnok), lehetővé vált a környéken megtermelt bor és gyümölcs budapesti és külföldi piacokon történő értékesítése, ami a gazdaság húzóereje lett. A filoxéravész utáni homoki szőlőtelepítés pedig új lendületet adott ennek a folyamatnak. A szőlőgyökértetű fertőzés 1875-ben jelent meg hazánkban, az 1880-as években már az összes borvidékünkön pusztított, egyedül a Duna-Tisza köze homoktalajai voltak immunisak rá. A szőlőművelés és bortermelés központja ezért áthelyeződött a Kiskunságba, ami újabb lökést adott a már kibontakozóban lévő intenzív kertkultúrának. Kecskemét környékén parcellázták a homokot és a hegyvidéken a megélhetésüket elveszítő szőlőmunkások sorra telepedtek le a számukra gyakran hitelbe kimért birtokon, amit majd az évek során a szőlőből és a borból törlesztettek.¹⁷ Szilágyi Zsolt megállapítása szerint „a 19. század utolsó harmadában a tanyák jelentették a (gazdasági) modernitást az Alföldön”.¹⁸ A „Három Városban” (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) koncentráló piacokon a felvásárló kereskedők akár napi 60 vagon gyümölcsöt is képesek voltak exportálni a nyugati piacokra, ami a tőkefelhalmozáshoz, a polgárosodáshoz és az urbanizációhoz is nagymértékben hozzájárult.¹⁹

Az első világháború után az intenzív zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés a Homokhátságon tovább erősödött. 1943-ban Lakatos Vince újságíró megállapította, hogy Kecskemét „határának 70 százaléka olyan homok, amelyből 40–50 hold kell ahhoz, hogy egy család tisztességesen megéljen belőle, ha szántóföldi művelést űz. Ugyanakkor 4–5 hold szőlőből és gyümölcsösből nagyszerűen megél a kecskeméti család.”²⁰ Ez a megállapítás természetesen nemcsak a kecskeméti családokra, ha-

¹⁶ Szilágyi 2021, 27.

¹⁷ Rigó 2014, 41–46.

¹⁸ Szilágyi 2021, 37.

¹⁹ Rigó 2014, 64–85.

²⁰ Rigó 2021a, 83.

nem a homokhátsági településeken élők jó részére is érvényes volt. A szőlőn és gyümölcsön túl a tanyasi gazdaságokban jelentős volt az istállózó szarvasmarhatartás, a tejtermelés, a sertéshizlalás, a juh- és baromfitartás, melyekre a városokban egyre jelentősebb élelmiszeripar települt.²¹ A tanyasi népesség rohamos növekedésével párhuzamosan azt is meg kell említeni, hogy főleg a mezővárosoktól távoli szórványtanyákon – ahol a rossz közlekedési viszonyok miatt a piacra való bekapcsolódás sikertelen volt – fokozódott a szegénység, a kirekesztettség, az elmaradottság. Ezt – többek között – enyhíteni próbálták a Klebelsberg Kunó-féle tanyasi iskolaépítési programmal és a tanyaközpontok létesítésére irányuló törekvésekkel. Az egyházak is komoly erőfeszítést tettek a tanyasi népesség kulturális színvonalának, tájékozottságának emelése, végső soron sikeres a társadalmi integrációjának érdekében.²²

A korszakban a szociográfusok, a népi írók sora járta a tanyákat, és igyekezett rögzíteni a tanyán élők egy részének nehéz, helyenként kilátástalan életkörülményeit. Voltak, akik az árutermelő tanyákat az exportot koordináló mezővárosaikkal és fejlődő élelmiszeriparukkal együtt a magyar modernizáció kibontakozási lehetőségének tartották, és voltak, akik a tanyán élők világtól elzárt, nyomorúságos körülményeire igyekeztek ráirányítani a figyelmet. Az első állaspántot Erdei Ferenc képviselte a leghatározottabban, aki az alföldi mezővárosokat a tanyáival együtt szerves egységként kezelte, a városi házat és a tanyát egy család gazdálkodásának két színhelyének tekintette; a tanyán termelnek, de vasárnap és piaci napokon a városi házba mennek és az idősebb korokban is oda húzódnak vissza, hogy a fiataloknak átengedjék a tanyai gazdaságot.²³ Szerinte e sajátosan magyar várostípusban lehet ötvözni a tanyai és városi élet előnyeit. A gazda városi ember volt, de intenzív, árutermelő tanyás gazdálkodást folytatott, tehát polgárosodott. Erdei szerint „egy mezővárosról beszélni sem lehet a tanyái nélkül: e kettő elválaszthatatlan szerves

21 Például Nagykőrösön a Benedek József tulajdonában lévő konzervgyár és a kecskeméti baromfifeldolgozójuk, az Első Kecskeméti Konzervgyár, Platter János kecskeméti konzervgyára, borközraktárak, hűtőházak, ecetgyár.

22 Például a Kecskeméti Református Egyházközség keretében működő Keresztyén Ifjúsági Egyesület és a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség által összefogott fiatalok vasárnaponként önként jártak a tanyasi iskolákba, ahol vallásos, kulturális és ismeretterjesztő programokat tartottak, könyvkölcsönzési lehetőséget biztosítottak a tanyán élők számára. Bővebben lásd: Rigó 2022, 264–287.

23 Kiválóan bemutatja ezt a módos paraszti kétlaki életformát a kiskunhalasi Csonka Mihály visszaemlékezése. Romsics, 2009.

egység.”²⁴ Ezzel szemben Mendöl Tibor geográfus és hívei tagadták, hogy a mezőváros belterülete és a tanyák között szoros gazdasági együttműködés alakult volna ki. Szerintük a tanyán élők többségének nem volt városi háza, szegényes életvitele mellett azt nem is engedhette volna meg magának. Mendöl a városok belterülete és a tanyák között a foglalkozási és társadalm szerkezeti különbségekre helyezte a hangsúlyt, úgy vélte, hogy a városok határát a beépített belterület szélén kellene meghúzni. Később Tímár Lajos is hasonlóan vélekedett, szerinte sem tekinthető társadalomtörténeti szempontból egységesnek „egy olyan nagy határu város, ahol a városban teljesen más társadalmi rétegződés és mobilitási tendenciák figyelhetők meg, mint a távol fekvő tanyavilágban.”²⁵ Szilágyi Zsolt újszerűen közelítette meg ezt a kérdést, mivel három tanyazonát különített el Kecskemét határában attól függően, hogy mennyi idő alatt lehetett elérni a várost az adott kor közlekedési viszonyai mellett. A város 10-15 kilométeres körzetében a centrum tanyazonát, majd a félperifériális és perifériális zónákat különítette el. A centrum zónában nagyobb volt a népsűrűség, és a városba érkező áruforgalom több mint felét itt termelték meg, és ahogy távolodunk a várostól, a népsűrűség és az áruforgalom, a várossal való kapcsolatok is gyengültek. Tehát minél közelebb voltak a tanyák a városhoz, annál szorosabban kötődtek ahhoz minden szempontból, gazdaságilag, kulturálisan és vallásilag is.²⁶

A kommunista diktatúra időszaka

A kommunista agrárpolitika az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagytáblás, nagyüzemi gazdálkodását szerette volna mielőbb megvalósítani, amihez a parasztgazdaságokat igyekeztek ellehetetleníteni, felszámolni, a táblásítás útjában lévő tanyákat pedig lerombolni, eldőzerolni. A többségében még mezőgazdaságban foglalkoztatott embereket az iparba és nagyvárosokba próbálták terelni, a vidékieket a téeszekbe, állami gazdaságokba. A parasztság gazdasági önállóságát igyekeztek elfojtani.²⁷

24 Erdei 1977, 79. Márkus István is hasonlóan látta ezt Nagykőrösön: Márkus 1979, 9–131.

25 Tímár 1993, 35.

26 Szilágyi 2012, 64–74.

27 Rigó 2021c, 29–33.

Ezek a szovjetizálási törekvések, a többszöri nekilendülés ellenére is csak felemás módon sikerültek Magyarországon, különösen a Homokhátságon.

A háborút követően voltak törekvések a korábbi intenzív szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint az export helyreállítására, de az új politikai és gazdasági helyzetben ez nem sikerülhetett. Az 1945-ös földelkobzás és -osztás után országosan 75 ezer új tanyát építettek. Az 1949-ben központilag felállított Tanyai Tanács fő célja a tanyarendszer felszámolása volt,²⁸ a korábbi mezővárosok határait elcsatolták, ahol új tanyaközpontokat jelöltek ki, így országosan 74 új községet hoztak létre, ebből Bács-Kiskun megyében 22 új község alakult, ezekbe igyekeztek bekényszeríteni a tanyai embereket.²⁹ Az 1300/1949 számú kormányrendelet a tanyákon építési tilalmat rendelt el, ami egészen 1986-ig volt hatályban, ezen túl különböző indokok alapján – főleg a táblásítás miatt – tanyarombolási akciókat hajtottak végre.³⁰ 1950-ben a közigazgatás átszervezése során vált Kecskeméttől önállóvá Bugac, Lakitelek, Nyárlőrinc, majd Ágasegyháza, Ballószög, Helvécia, Szentkirály, Hetényegyháza és Városföld. Ekkor hozták létre Bács-Kiskun megyét is.³¹

A módosabb parasztgazdák 1948-tól kuláknak nyilvánítva a kommunisták „reakciós, népnúzó” ellenségei lettek, vagy ha kevesebb földjük volt, és nem kerültek kuláklistára, a beszolgáltatás, a folyton növekvő adóterhek és a tagosítások kötötték gúzsba őket. Ezzel párhuzamosan 1948 nyarán meghirdették a kényszerkollektivizálást, melynek során különböző nyomásgyakorló eszközökkel igyekeztek rávenni a gazdákat, hogy mondjanak le a generációk során összegyűjtött földjeikről, gazdasági eszközeikről, állatállományuk nagy részéről. Ezt évek alatt sem sikerült elérni teljes egészében a Rákosi-korszakban, sőt Nagy Imre 1953-as miniszterelnöksége alatt sokan kiváltak, majd az 1956-os forradalom időszakában és azt követően is.³² Végül az 1958-ban meginduló, újabb erőszakhullám vezetett oda, hogy 1961-re sikerült szinte minden gazdát bekényszeríteni a téészekbe, akik ezt követően sokáig távol maradtak a „közösben” végzett munkától, silány minőségben dolgoztak, a „közös-

²⁸ Belényi 1996, 89, 97–98.

²⁹ Zám 1977, 15.

³⁰ Belényi 1996, 100–101.

³¹ Rigó 2014, 36–46; Rigó 2016, 81–90.

³² Jól foglalja össze kényszerkollektivizálás vidéki társadalmi tapasztalatát, Galambos István–Horváth Gergely Krisztián 2019, szerkesztésében megjelent tanulmánykötet és legutóbb Csikós Gábor–Horváth Gergely Krisztián–Ö. Kovács József 2023, szerkesztésében megjelent kötet.

ből elvitték a maguk részét”, azaz ellopták, és még évek múltán is több százan adtak be kilépési kérelmeket a megyében.³³ A Homokhátságon a téeszésítés különösen nehezen haladt, így a gazdák ellenállása miatt a pártvezetés rákényszerült, hogy engedményeket tegyen. A tanyákról ebben az időszakban sokan elmenekültek, míg 1949-ben az ország lakosságának 16 százaléka, mintegy másfél millió ember élt külterületen, addig 1970-re ez közel a felére csökkent. Ekkoriban a pártállami vezetők azzal számoltak, hogy a tanyák megszűnése a nagyüzemi mezőgazdaság miatt szükségszerű.³⁴

Bács-Kiskun megyében a kényszerkollektivizálás során változatosabb, sokszínűbb szövetkezeti forma alakult ki, mint az ország többi területén. Ennek az volt az oka, hogy a Homokhátság gyenge minőségű talaján termő, munkaintenzív szőlős és gyümölcsös kultúrákat a motivációjukat vesztett gazdákkal és a kiterjedt tanyavilággal nem tudták betagolni a nagyüzemi struktúrába. A megyei vezetés közbenjárásával – sikerült „kijárni” a szövetkezeti gazdálkodás „rugalmasabb” formáinak létrehozását. Romány Pál,³⁵ az MSZMP Bács-Kiskun megyei első titkára megállapította, hogy a parasztság regionálisan eltérően viszonyult a téeszésítéshez. Ebből a szempontból történelmi és vallási okok alapján négy régiót különböztetett meg az országban. Szerinte a téeszbe kényszerítés a legnehezebben a Duna–Tisza közén ment, főleg a Homokhátságon. A beléptetést ezen a vidéken a termelőszövetkezeti csoporti (téeszcsé) és szakszövetkezeti formával tudták megoldani, mert így a földek, elsősorban a szőlő- és gyümölcsültetvények egyéni művelésben maradhattak, így ez a forma lehetővé tette, hogy a szőlőtermő vidékeken ne szakadjon meg a termelés folytonossága. A szőlős-gyümölcsös területek „eszmei” tagosítása, családi művelésben hagyása ezt a célt szolgálta. A szakszövetkezet alapszabálya lehetővé tette a tagok számára, hogy a „saját földjeiket” „fel nem osztható vagyon” címén, adó- és vagyoni hozzájárulás fizetése mellett használatra „visszakapják”, és azon folytassák a gazdálkodást. Kovács Teréz szerint az MSZMP vezetése „a szakszövetkezetek »kitalálásával« és a gyakorlatba

33 Rigó 2021b, 267–283.

34 Zám 1977, 16.

35 Romány Pál (1929–2019) agrármérnök, az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának első titkára (1970. november 2. – 1973. június 29. és 1980. július 3. – 1987. december 31.), mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter (1975. július 4. – 1980. június 27.). Az MSZMP KB tagja (1970. november 28. – 1989. október 7.); Fehér Lajos mellett a szövetkezetpolitikai bizottság titkára, elnöke (1966–1975). (Névpont: Romány Pál).

való átültetésével – nem tudatosan ugyan, de – nagymértékben hozzájárult a parasztgazdálkodás rejtett tovább éléséhez. A szocializmus, a szakszövetkezet révén, befogadta a maga torz formájában az »alföldi utat«. A vezetés erre a típusra az 1980-as évek közepéig mint alacsonyabb rendű szövetkezetekre tekintett, attól kezdve azonban már úgy beszéltek róluk, mint »jó magyar modellről«. Romány Pál is megerősítette, hogy a szakszövetkezet létjogosultságát sokan megkérdőjelezték, a követendő szovjet modelltől való eltérésként értelmezték, ezért »előítélettel és fenntartással kezelt szövetkezeti forma» volt, amelyet »felemásnak», »átmenetinek», »alacsonyabb rendűnek», »félszocialistának» tartottak. Ezt tovább bonyolította, hogy a tanyás térségek ügyeivel is szorosan összefonódtak, amit szintén átmeneti rossznak tekintettek. A homokhátsági tanyás térségek fennmaradása és a szakszövetkezeti gazdálkodás között szoros átfedés volt. Zám Tibor szociográfus is kiemelte, hogy azon túl, hogy a szakszövetkezetek a megye szőlőtermő vidékein jöttek létre, a tanyai lakosság aránya is ezekben a térségekben volt a legmagasabb, így a tanyán élők és a szakszövetkezetek között szoros kapcsolat alakult ki. Az 1960-as években a tanyasi lakosság csökkenése ebben a térségben csak öt százalék volt.³⁶ Részben ezeknek a »lehetőségeknek» tudható be, hogy míg napjainkban az országban a külterületen élők aránya 3,1%, addig a Homokhátságon 18% maradt.³⁷

Az ötvenes évek intenzív iparosítása ellenére Bács-Kiskun megyében még a hatvanas években is a mezőgazdaság volt a fő termelési ágazat, a szektor a megye összes termelési értékének kétharmadát adta. Az 1960-as években a gazdaságfejlesztést, így a megye mezőgazdaságának fejlesztését is a második és a harmadik ötéves terv határozta meg. A második ötéves terv időszakában (1961–1965) az ország legnagyobb szőlő- és gyümölcs telepítési akciója a Homokhátságon zajlott, a megyében 33 és fél ezer kataszteri hold nagyüzemi szőlőt és közel 20 ezer hold gyümölcsös telepítettek. A megye szőlőtelepítésének csúcsa 1962–1964 között volt, amikor évente közel 10 ezer kataszteri holdat ültettek. A harmadik ötéves terv időszakában (1966–1970) a szőlőtelepítés évente már nem érte el az ezer holdat sem. Így a hatvanas évek végére, több év átlagában Bács-Kiskun megye adta az ország szőlőtermelésének harmadát, bortermelésének

³⁶ Zám 1977, 17.

³⁷ Rigó 2021a, 85–89.

több mint 40%-át, gyümölcsstermelésének 13%-át, zöldségtermelésének 15%-át, úgy, hogy a megye az ország összes mezőgazdasági területének 9,6%-át teszi ki. A korabeli „pártos” szakirodalom a második világháború előtti homokhasznosítási konjunktúra újabb hullámának tekintette ezt az időszakot.³⁸

1970-ben a megye lakosságának harmada, a szétszórt tanyavilágban élt, a kereső foglalkozású lakosságának 45%-a mezőgazdaságban dolgozott, ami országosan ekkor már csak a fele, 23,5% volt. A Homokhátságon a kertészeti termelés aránya megközelítette a 40%-ot, elsősorban a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés volt a domináns, de megjelent a borhamisítás és a zugpálinka főzés és értékesítés is,³⁹ a legelők nagy aránya és a kiterjedt tanyavilág miatt a háztáji állattartás szerepe is kiemelkedő volt.⁴⁰ 1972 decemberében Kecskeméten rendeztek egy tanyákkal kapcsolatos konferenciát, melyen dr. Gajdócsi István megyei tanácselnök elmondta, hogy országosan tanyán él a népesség 8,3 százaléka, 860 ezer ember, míg Bács-Kiskun megye lakosainak közel 30 százaléka, 164 ezer fő él 50 ezer tanyán. A megyei tanács ekkoriban kezdeményezte a tanyákat sújtó jogszabályok felülvizsgálatát, az Építési és Városfejlesztési Minisztériumnál, hogy engedélyezzék a megmaradó tanyák – addig tiltott – felújítását, korszerűsítését, a tanyán élők lóadójának mérséklését, ahol ez közlekedési eszköz, miközben több mint 15 ezer telket biztosítottak a megye városaiban és falvaiban az önerős házépítéshez, amit gyakran a tanyáról beköltözők vásároltak meg kedvezményesen. Javasolták a tanyasi boltok támogatását és korszerűsítését, a felső tagozatos diákoknak

38 Rigó 2021a, 90–93. Akkoriban hívták a térséget „aranyhomoknak”.

39 A tanyáknak a térségben volt egy másik nagy előnye is, távol a településtől, nehezen megközelíthető helyeken virágzott a borhamisítás és a zugpálinkafőzés. Zám Tibor 1974-ben és 1976-ban alapos szociográfiai írásokban tárta fel a Bács-Kiskun megyében, főleg a „legfertőzöttebbnek mondott” Kiskőrösi járásban elharapózó borhamisítást és tiltott pálinkafőzést, amire országos szintű feketekereskedelem épült. A szőlő és a must állami felvásárlási ára Zám számítása szerint a termelők számára ráfizetéses volt, ezért – a törvényi tiltás ellenére – répacukorral emelték a bor alkoholfokát, illetve „nyújtották a bort”, azaz víz és cukor hozzáadásával növelték a mennyiségét. Hektoliterenként 4,5–6 kilogramm cukrot tettek átlagosan a mustba, így a bor három-négy fokkal erősebb lett, ami 56–86 forint bevételnövekedést eredményezett, így már kifizetődővé vált a termelés. A zugpálinkafőzés is gyorsan terjedt, már 1968-ban azt írták a megyei lapban, hogy „Fischer-Bócsán alig van tanya, ahol ne főznék titokban és tiltottan a pálinkát [...] Főzik, mert a rossz úton is betalálnak ide az országfutó seftelők [...] A tanácselnök jól ismeri a statisztikát, tudni véli, hogy az egy főre jutó évi átlagos cukorfogyasztás országosan 23, a kiskőrösi járásban 34, Bócsán 84 kiló”. Egy 1970-ben megjelent másik hír szerint az egyik bócsai tanyától 400 méterre találtak egy 180 literes pálinkafőzőt és 645 liter cukorcefrét. Zám 1987, 444, 445–455, 468–469.

40 Glied et al. 1970, 196–198, 232–233.

tanyai kollégiumok biztosítását, mert a megyében 2900-an nem részesültek csak alsó tagozatos oktatásban. A tanyák villamosítását is szorgalmazták, mert a 70 százalékukban nem volt áram.⁴¹ Mindezek a tanyasi népességet hátrányosan érintő rendelkezések sokáig hatályban voltak, és ezt követően is csak lassan enyhültek, szűntek meg. A hetvenes évek közepétől a szakszövetkezetek dinamikusabban fejlődtek a megyében, mint a termelőszövetkezetek, a háztáji gazdaságok által megtermelt termékek értékesítéséből származó árbevétel 1976 és 1984 között megháromszorozódott, különösen a sertés, a baromfi, a zöldség-gyümölcs és a bor értékesítésének növekedése volt kiemelkedő.⁴²

Andorka Rudolf értékelése szerint a háztáji gazdálkodás fennmaradása és későbbi fejlődése „egyértelműen sikertörténet volt a falvak és a parasztság elmaradottságának, hátrányainak csökkentése szempontjából”. A reálbérindex 1978-ban érte el a csúcst, ami vidéken elsősorban a második gazdaságból származó kiegészítő jövedelemnek tudható be.⁴³ 1971-ben a Homokhátságon a hús- és a tejértékesítésből a háztáji gazdaságok szerepe 68–70 százalék volt, ebből a tanyák 75 százalékában részesedtek és a mezőgazdasági nagyüzemek munkaerőhátterének legalább felét is a tanyák biztosították.⁴⁴ A hatvanas évek végétől a téeszkek jobb gazdasági eredménye – ahogy a megyei tanács VB megfogalmazta 1970-ben: „a háztáji a közös gazdaság kiegészítő része” – a háztáji gazdaság érdeme volt, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy a nagyüzemi infrastrukturális beruházások elmaradása miatt a tanyasi és falusi népesség a meglévő istállóit, óljait, gabonatórolóit, szőlőit, a szőlő feldolgozásához szükséges eszközeit, pincéit, továbbá a szaktudását, a szorgalmát is hajlandó volt a saját háztáji gazdasága és az azzal szervesen összefonódó szövetkezet érdekeinek szolgálatába állítani, miután sikerült őt ebben anyagilag is érdekeltté tenni. Tehát meg kell állapítanunk, hogy ebben a térségben a tanyáknak, az állampárt időszakában is kiemelkedő szerepe volt a gazdasági életben.

Például Bócsán a Szőlőskert Szakszövetkezetben a hízott sertés felvásárlása jól illusztrálja a szakszövetkezet háztáji gazdaságainak dinamikáját: míg 1975-ben 1669 sertést értékesítettek, 1980-ban 4226-ot, 1982-ben

41 Zám 1977, 14–23.

42 Romány 1987, 14–15.

43 Andorka 1996a, 32.

44 Zám 1977, 14.

6479-et, 1984-ben már 8810-et. Az értékesítés tíz év alatt több mint ötszörösére nőtt, ez volt a csúcspont, utána már csökkent. Balogh Lajos, az említett szakszövetkezet egykori elnöke egy 2021-ben vele készített interjúbán elmondta, hogy akkoriban a sertések kedvezőbb értékesítése érdekében az év végén elmentek a Pick Szalámigyár és a Pápai Húskombinát vezetéséhez, és megállapodtak, hogy a következő év melyik napján hány darab sertést szállítsanak. Ezek után a tagokkal szerződést kötöttek a sertések számára, árára és a szállítás időpontjára vonatkozóan, volt, amikor három évre előre; ilyenkor a minimumárat határozták meg. Az államtól kapott nagyüzemi felárat megosztották a gazdákkal, így ők is többet kaptak, mint máshol. Ezzel biztos és kiszámítható piacot nyújtottak a gazdáknak.⁴⁵

A hetvenes évek olajárrobbanását követően a kormány külföldi hitelekkel próbálta az életszínvonal növekedésének a lassulását ellensúlyozni, majd az 1978-as nemzetközi fizetési krízis után visszafogta a jövedelmek kiáramlását, és a második gazdaságot kezdte ösztönözni. A második gazdaságot kiterjesztették az iparra és a szolgáltatásra is, ez kezdetben előnyös volt a falusi lakosságnak is, de a nyolcvanas évek közepétől a mezőgazdasági felvásárlási árak már kevésbé voltak rentábilisak és biztosak. A hatvanas évektől a városok és falvak közötti jövedelmi olló záródott, majd a nyolcvanas évek közepétől nyílni kezdett, és felgyorsult a rendszerváltoztatás időszakára. A kilencvenes években a községben élők jövedelmi hátránya tovább nőtt, a jövedelmi szint minden településtípusban csökkent, de a falvakban a legerősebben. Közben megnőtt a szegénység, az 1980-as években egymillió ember élt a létminimum alatt, 1992-ben kétfélmillió, 1993-ban két és fél millió, 1994 tavaszán már 3–3,5 millió. Ekkor a községi társadalomban (25,3%) már háromszor akkora volt a szegénység, mint a fővárosban (8,6%).⁴⁶

A szakszövetkezetekben és a háztáji gazdaságokban a tagok át tudták menteni a hagyományos paraszti gazdálkodás számos elemét, az egyéni rátermettség, a vállalkozókészség felértékelődött, és aki nagyobb hatásokkal tudott termelni, majd a közvetlen értékesítésbe is be tudott kapcsolódni, az jelentős gazdasági előnyre tudott szert tenni a nyolcvanas évekre. Bócsán a szakszövetkezeti tagok jelentős része még tanyán élt, volt földje és gazdasága, szinte minden tanyában volt tehén, a szakszövetke-

⁴⁵ Rigó 2023, 193.

⁴⁶ Andorka 1996b, 120–124.

zet tejeskocsija minden reggel begyűjtötte tőlük a tejet, és értékesítette azt. Tehát a szakszövetkezeti tagok jobban megőrizhették a hagyományos paraszti gazdaságukat, önállóbban, felelősebben gazdálkodhattak, mint a téesztagok, akik inkább bérmunkások lettek. Ennek a belső motivációnak a fontosságát emelte ki egy kecskeméti szakszövetkezeti elnök, aki megállapította, hogy a „szakszövetkezet olyan gazdasági erőforrásokat mozgat meg, mentesítve az állami költségvetést, amelyek enélkül veszendőbe mennének”.⁴⁷ Egy másik szakszövetkezeti elnök, Csipkó Sándor megjegyezte, hogy „a nagyüzemi tagi területeken majdnem kétszer annyi termést ad a szőlő, mint a közös (vállalati) gazdaságban, ahol a munkákat bérért végzik.”⁴⁸ Egy interjúban Csatári Bálint arról számolt be, hogy amikor Hajdú-Bihar megyéből Kecskemétre költözött, egészen más viszonyokkal találkozott, és amikor a különbség okait kereste, a szakszövetkezetek szerepére is kitért: „a helyben képződő »kvázi magánparaszti« jövedelmek nagy része ugyanis helyben maradt, s annak egy részét a szakszövetkezeti tagok a saját »tagi« gazdaságuk bővítésére, lakáskörülményeik javítására, gépkocsivásárlásra, csettegők bütykölésére fordíthatták.”⁴⁹

A nyolcvanas évek szociológiai felmérései bizonyították, hogy a magyar családi mezőgazdasági termelésbe azok tudtak eredményesen bekapcsolódni, és egyfajta „vállalkozói életutat” bejárni, akik közép- és gazdagparaszti háttérrel indultak. Zám Tibor is megállapította, hogy a szakszövetkezeti tag kisárutermelésből élő magángazdálkodó. A szakszövetkezeti tag megélhetését a saját szőlője és gyümölcsöse, a magántulajdonban lévő termelőeszközei és az egyéni képességei, főleg a vállalkozókészsége biztosították. A különböző adottságok eltérő életszínvonalat eredményeztek a tagok körében, „egy része szegény ember, más része túrhetően él, nem kevés a jómódú, és van köztük gazdag, sőt milliomos”.⁵⁰ A kommunista diktatúra időszaka a tanyákra nézve számos kárt, pusztulást okozott, ugyanakkor a háztáji gazdaság meghagyásával, majd ösztönzésével és a szakszövetkezeti formával meg is őrizte a hagyományos tanyasi gazdálkodást, úgy is fogalmazhatunk, hogy a szocialista tervutasításos gazdaság megvédte a tanyákat a globális kapitalizmus kihívásaitól.

47 Idézi: Romány 1987, 4.

48 Simó 1987, 85.

49 Csatári 1998, 116.

50 Zám 1987, 443.

Mindez elemi erővel tört rá a hazai mezőgazdaságra és élelmiszeriparra a rendszerváltás éveiben és azt követően.

A rendszerváltás után

A rendszerváltás időszakában a hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar keleti piacai összeomlottak, így a globális piacokon kellett volna megtalálni a hazai agrártermékek helyét, ahol szintén a túltermeléssel küzdöttek. 1991 novemberében a már említett bócsai szakszövetkezet elnöke a következőket mondta a tagok küldöttgyűlésén: „A mai kormányt sem tartjuk elég céltudatosnak, amely komolyan foglalkozna a falun élőkkel, a mezőgazdasági dolgozókkal, jelenleg is a tanyán élő ember másodrendű állampolgárnak számít. Látszik ez abból is, hogy a piaccal nem törődnek, a felvásárlási árakat alacsonyan tartják, alacsonyak a bérek, a terheket viszont egyre növelik. [...] Ha az elmúlt évet értékeljük, akkor az év elején sok volt a tej, a sertés, a nyár folyamán eladhatatlan volt a paradicsom, uborka, gabona, és most kiderül, hogy nincs tej, sertés, tojás, és akkor odafönn összezsugorítják a kezüket, hogy a paraszt már megint spekulál, holott éppen csak annyi történt, hogy ráfizetéssel nem hajlandó termelni.”⁵¹ Ezt azóta is sokszor elmondhatták volna a gazdák, ráadásul a 2022-ben végzett felmérésünkben a legsúlyosabb problémának a felvásárlási árak bizonytalanságát, és a sok esetben önköltség alatti voltát említették meg. Kutatásunk interjúalanyai szinte kivétel nélkül megemlékeztek, hogy hosszútávon nem lehet ráfizetéssel termelni, a szőlőtermesztők szerint húsz éve még 120 Ft körül volt a szőlő felvásárlási ára, ami az utóbbi években 100 alatt, vagy akörül van, ráadásul még ezt is késve kapják meg, miközben a költségek a többszörösére nőttek, a minimális felvásárlási árnak legalább 150 forintnak kellene lennie.⁵² A szocialista piacok összeomlásával, majd a kilencvenes években a téeszek és a szakszövetkezetek felszámolásával a tanyán élők elveszítették a termékeiket felvásárló és a gazdaságukat integráló háttérüket. Ráadásul ekkoriban halt ki, a még a háború előtti tanyákon szocializált nemzedék, akik gúzsba kötve ugyan,

⁵¹ Rigó 2023, 200.

⁵² Csizmadia–Belső–Milinčić 2023, 186–194.

de a hátukon vitték a jelentős részben a háztáji gazdaságukon alapuló „szocialista agrárcsodát”.

A rendszerváltás óta a hazai agrárium jelentős része súlyos válságban van, kivéve a megújuló nagyüzemeket. Ma már a korszerű mezőgazdaság is iparszerűen működik, ahol a hatékonyság és a termelékenység, azaz a minél alacsonyabb előállítási ár a legfontosabb cél. Ebben az ágazatban is egyre inkább teret nyer az automatizáció és a robotizáció, valamint az egyre nagyobb üzeméret mind a növénytermesztés, mind az állattenyésztés területén. Az ember kiszakította a növényeket és az állatokat a természetes környezetükből, és a minél nagyobb profit érdekében zárt, mesterséges rendszerekbe kényszerítette őket. Sajnos ez azzal jár, hogy a dömpingáron előállított élelmiszerek a hagyományos gazdaságokat – így a tanyasiakat is – tönkretették, kiszorították, és az évszázadok alatt felhalmozott tudást, hogy az adott tájon az ember miként tud a természettel, a tájjal harmóniában élni, elsovasztották.

A már korábban említett kutatás adatai szerint 2001-ben a Homokhátság 104 településén több mint 100 ezer fő élt külterületen. A rendszerváltást követően kevésbé csökkent a külterületi-tanyai népesség száma, sőt a városok külterületén még nőtt is. Megállapították, hogy a nagyobb városok egykori tanyavilága erőteljesen szuburbanizálódott, a városok körüli egykori tanyavilág megszűnt, besűrűsödött és átalakult. Már akkor is „szélsőségesen különböző jövedelmi és életmódbeli viszonyok” jellemezték az egykori tanyás mezővárosok külterületét.⁵³

A kétezeres évek elején végzett kutatásban még nem jelentkezett, de mára a leggyakrabban említett probléma – és egyben a legújabb kihívás – a felmelegedés, a csapadékhiány, a fokozódó szárazság, az aszályos évek egyre gyakoribbá válása, a felszíni vizek hiánya, az évszakok keveredése, a legtöbb helyen az öntözés megoldatlansága, és az interjúk során többen felvetették a fotóhomok megindulását is. Többen is elmondták, hogy azért hagytak fel a növénytermesztéssel a tanyájukon, mert nem tudták, illetve győzték öntözni az elültetett növényeket, enélkül pedig szinte lehetetlenné vált a termelés. Az előrejelzések szerint a 21. században a felmelegedés és a kiszáradás tovább fog erősödni az Alföldön, főleg a Homokhátságon, az egyre gyakrabban előforduló aszály a szikesedés, sztyeppesedés, félsivatagosodás felé visz, ezért ha termelni szeretnénk a jövőben ezen a vidé-

53 Csatári–Kanalas 2005, 19.

ken – ami 12 ezer négyzetkilométer, az ország területének 13 százaléka –, határozott és gyors lépéseket kell tenni a fokozódó környezeti veszélyek mérséklése érdekében, és felkészülni az új kihívásokra, alkalmazkodni a változásokhoz.⁵⁴

A homokhátsági táj nagy változatosságot mutat, aminek elsősorban a talaj mozaikossága az oka. Kis területen előfordul a már jórészt kiszáradt szikes tó maradványa, a szikes gyep, a magaslatokon húzódó homokhát, a közte lévő laposokban a jobb minőségű barna, sőt helyenként a fekete föld is. Ez a terület nem alkalmas a monokultúrás szántóföldi nagyüzemi termelésre és a szárazodás, az aszály, a felmelegedés még inkább alkalmatlanná teszi erre. Ezzel szemben nagyon is alkalmas a hagyományos tanyasi gazdálkodásra, aminek kialakult a kultúrája és hosszú távon is fenntartható, ráadásul olyan tudást őriz a szárazság, az alkalmazkodó gazdálkodás, a futóhomok megkötése terén, ami segíthet megmaradni a jelen kihívások közepette.

Átalakuló és posztmodern tanyák

Korábban megállapítottuk, hogy a 19. század végén a 20. század elején a tanyák voltak az Alföld modernizációjának meghatározó szereplői, a jelen kutatásunk tapasztalatai alapján arra jutottunk, hogy mára a tanyák döntő többségében elvesztették az egykori diverzifikált szerepüket a növénytermesztésben és állattenyésztésben is. Ma már sokféle ember él a tanyán: fiatalok, akik gyermekeiket a természet közelében szeretnék felnevelni, egészséges környezetben; fiatalok, akiknek nem volt elég pénzük, hogy a városban vegyenek ingatlant és innét járnak be dolgozni; gazdagok, akik a nagyváros melletti birtokukon elzártan kívánnak élni; művészek akik a szabadságra vágnak; lovastanya tulajdonosok és solymászok, akiknek térre van szükségük; tanyasi turizmusra építő vállalkozók, akik hisznek a tanyák turisztikai vonzerejében; szegények, akik a városi kilátástalanságból ide menekültek; idősek akik a nyugdíj mellett önellátásra is termelnek; olyan idős, magányos emberek, akik a szegénységükben itt rekedtek; külföldiek, akik számára itt megfizethető a természetközelség,

vagy a nyugdíjükből itt jobban meg tudnak élni, és még sok egyéb esettel is találkozottunk.

A kérdőívek alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek átlagosan 60 év körüliek, alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, bevételeik elsősorban a nyugdíjból származik. A 449 megkérdezett különböző tanyán élőlől 331-nek van autója, és 215-en – tehát a megkérdezettek fele – naponta bejárnak a közeli településre. A leginkább megdöbbentő adat, hogy a tanyán élők közel fele (40,7%) nem végez mezőgazdasági tevékenységet, ami a húsz évvel ezelőtti hasonló kutatás adatai szerint még 10% alatt volt. Akkor még a tanyán élők fele (48,3%) önellátásra termelt, ma már csak a 15,6%-uk, a rendszeresen piacozók aránya 13%-ról 8,6-ra csökkent.⁵⁵ Egyedül a nagy tételben termelők és értékesítők aránya nőtt 18-ról 26 százalékra. A tanyán élők 29%-ának van földje, ami elsősorban szántó és gyepl. 44 tanyában tartanak szarvasmarhát, ezek között van, aki négyet és van, aki több százat, sertést csak tíz tanyában tartanak már. Ezen adatok azt mutatják, hogy a tanyán élők egyre kevésbé végeznek mezőgazdasági tevékenységet, az önellátásra termelők aránya is harmadára csökkent. A tanya gyakran a nagyobb földterülettel, vagy egyféle állatállományra specializálódott gazdák üzemének a helye, akik gyakran a faluban élnek és a tanyát, az üzem központjának, a munkahelyüknek tekintik.

Amikor arról kérdeztük a tanyán élőket, hogy szerintük mi lehet a vonzó egy városi számára a tanyákban, akkor 56%-uk azt jelölte meg, hogy a „jó levegő, szabadság, természet, csend, nyugalom”, további 8%-uk szerint a „pihenés, üdülés, nyaralás” lehetősége, és csak 5,5%-uk szerint a gazdálkodási potenciálja miatt. Ezen értékek is azt mutatják, hogy a tanyán élők többsége, közel kétharmada a posztmodern értékeket látja a tanyasi életformában vonzónak, előnyösnek, és nem a gazdálkodási lehetőséget.⁵⁶

Csatári Bálint és munkatársai már a kétezres évek elején állították, hogy a 2017-ben hungarikummá nyilvánított tanyákat – amelyek kulturális, gazdálkodási, ökológiai értékeket képviselnek – csak tudatos állami beavatkozással, korszerű tanyafejlesztési programmal lehet fenntartani.⁵⁷ Hozzátehetjük, hogy a klímaváltozás Homokhátságra gyakorolt igen

⁵⁵ Csatári–Kanalas 2005, 13.

⁵⁶ Koltói 2023, 11–58.

⁵⁷ Csatári–Kanalas 2005, 52.

negatív hatásaihoz való alkalmazkodást, egyáltalán a térségben a mezőgazdasági tevékenység fenntartását, az évszázadok során az adaptációs képességét már számos alkalommal bizonyító tényekre támaszkodva lehetne a leginkább fenntartani. A gazdák jelentős része szerint a jövőt nem a túlbürokratizált agrártámogatások növelésének az iránya jelenti, hanem a reális termelői árak érvényesítése és a fogyasztók tudatossága, a minőség és a helyi termékek iránt növekvő igény biztosíthatja.

Irodalom

- Andorka, Rudolf 1996a: A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltozás problémái és lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. In Andorka, Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia, 15–56.
- Andorka, Rudolf 1996b: A községi és paraszti társadalom hátrányos helyzete. In Andorka, Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia, 116–126.
- Bácskai, Vera 1965: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest, Akadémiai.
- Belényi, Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- Beluszky, Pál 2001: *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Csatári, Bálint 1998: A Duna–Tisza köze: a táj és lakói. In Füzi, László (szerk.) *Homok-haza*. Kecskemét, Forrás.
- Csatári, Bálint – Kiss, Attila 2003: *Tanyakollégium 2002–2003*. A tanyai átalakulás főbb jellegzetességei a Kiskunság felmért településein. Kecskemét, Lakitelek Népfőiskola, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Szent István Egyetem.
- Csatári, Bálint – Kovács, András Donát 2005: *Tanyakutatás 2005*. Kutatási jelentések 1. füzet. *A tanyás térségek környezete*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete.
- Csatári, Bálint – Kanalas, Imre 2005: *Tanyakutatás 2005*. Kutatási jelentések 5. füzet. *A homokhátsági tanyák jelene és progresszivitásuk kérdései*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete.
- Csatári, Bálint 2019: A tanyák. *Metszetek*, 4. szám, 93–109.
- Csikós, Gábor – Horváth, Gergely Krisztián – Ö. Kovács, József (szerk.) 2023: *A vidék szovjetizálása*. Budapest, Jaffa.
- Csizmadia, Zoltán – Belső, Lili Zita – Milinčić, Lázár 2023: Orgovány. In Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) *Tanyakollégium III*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 186–194.
- Erdei, Ferenc 1977: *Futóhomok*. Budapest, Akadémiai.
- Galambos, István – Horváth, Gergely Krisztián (szerk.) 2019: *Magyar dűlás. Tanulmányok a kényszerkollektívizálásról*. Budapest, MTA BTK-NEB.
- Glied, Károly – dr. Maár, András – Király, László – Nagy, István Gyula – Papp, Géza – Pfenning, Gyula – dr. Saskői, Lajos – Tassy, Gyula (szerk.) 1970: *Bács-Kiskun megye élelmiszergazdaságának 25 éve*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága.
- Grónás, Viktor 2020: A klímaváltozás nemzetközi trendjei, ebben hazánk és az Alföld helyzete. *Forrás*, 7–8. szám, 102–112.

- Iványosi-Szabó, Tibor 2022: *Egy hódoltsági mezőváros lehetőségei és kálváriája. Kecskemét a kora újkorban*. Kecskemét, MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára.
- Koltói, Lilla 2023: A Tanyakollégium III. adatgyűjtési eredményei. In Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) *Tanyakollégium III*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 11–58.
- Kovács, Teréz 2006: *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés.
- Márkus, István 1979: *Nagykőrös*. Budapest, Szépirodalmi.
- Névpont: Romány Pál. <https://www.nevpont.hu/palyakep/romany-pal-48d6f> (letöltés dátuma: 2023.07.04.).
- Rácz, Lajos 2001: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Rácz, Lajos 2008: *Magyarország környezettörténete az újkorig*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- Rigó, Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest-Pécs, ÁBTL-Kronosz.
- Rigó, Róbert 2016: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében. *Forrás*, 7–8. szám, 81–96.
- Rigó, Róbert 2021a: Szakszövetkezetek és szőlőtermesztés a Homokhátságon. *Forrás*, 7–8. szám, 20–49.
- Rigó, Róbert 2021b: „Valahányszor csak feloszolhattak, menten folosoltak.” A parasztság viszonya a termelőszövetkezetekhez Bács-Kiskun megyében. In Csikós, Gábor – Horváth, Gergely Krisztián (szerk.) *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980)*. Budapest, BTK-NEB, 257–286.
- Rigó, Róbert 2021c: A vidéki Magyarország 1956 után. *Századvég*, 1. évfolyam, 4, 27–55.
- Rigó, Róbert 2022: A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség Kecskeméten. *Theologia Reformata Transylvanica*, 1. szám 259–296.
- Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) 2023: *Tanyakollégium III*. Lakitelek, Antológia.
- Rigó, Róbert 2023: „Fölül szocialista, alul maszek.” Szakszövetkezetek a Homokhátságon, a bócsai Szőlőskert Szakszövetkezet példája. In Ö. Kovács József – Schlett András (szerk.) *„A föld nem tud futni”*. Rendszerváltás vidéken. Budapest, RETÖRKI-NEB. 173–210.
- Romány, Pál 1987: Előszó. In Simó, Tibor (szerk.) *Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében*. Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége, 3–17.
- Romsics, Ignác (szerk.) 2009: *Csonka Mihály élete és világképe*. Budapest, Osiris.
- Simó, Tibor 1987: A szakszövetkezetek és a társadalom. In: *Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében*. Uő. (szerk.) Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége.
- Szilágyi, Zsolt 2012: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*. Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány.
- Szilágyi, Zsolt 2020: Alkalmazkodó mezőváros. A kecskeméti tanyák kialakulásának éghajlat-történeti kontextusa. *Forrás*, 52. évfolyam, 7–8, 13–37.
- Szilágyi, Zsolt 2021: Gondolatok az Alföld gazdaságáról és urbanizációjáról (17–19. század). *Forrás*, 52. évfolyam, 7–8, 20–49.
- Tímár, Lajos 1993: *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma, 1920–1944*. Budapest, Magvető.
- Zám, Tibor 1977: Gondunk: a tanyavilág. In Uő. *Tanyabejáró*. Kecskemét, Forrás Könyvek.
- Zám, Tibor 1987: Szesz mesterek. In Uő. *Tények és indulatok. Válogatott szociográfiai írások*. Budapest, Magvető, 442–506. (Első megjelenés: *Forrás*, 1974/4–5., valamint lásd még *Valóság*, 1976/1.)